

O'ZBEK ELATINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI VA UNING XALQ SIFATIDA SHAKLLANISHI

Andijon davlat pedagogika instituti Tarix kafedrası o'qituvchisi

Yunusova Zarifaxon Abduvaxobovna

[*zarifa7655@gmail.com*](mailto:zarifa7655@gmail.com)

Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti Tarix

yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Akmaljonov Akbarjon Akmaljon o'g'li

[*Akmaljonovakbarjon2001@gmail.com*](mailto:Akmaljonovakbarjon2001@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada o'zbek elatining shakllanish jarayoni, uning tarixiy-etnik ildizlari va xalq sifatida uzil-kesil shakllanishi masalalari yoritilgan. Elat tushunchasining mazmuni, uning tarixiy shakllanish sharoitlari, O'rta Osiyoda yashagan qadimgi aholining etnogenezi va ularning o'zbek xalqining tarkib topishidagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, o'zbek xalqining shakllanishida muhim rol o'ynagan ko'chmanchi va dehqon-zarbdast madaniyatlarning o'zaro aloqalari, turli etnik guruhlarining integratsiyasi, shuningdek, siyosiy va iqtisodiy omillar ko'rib chiqiladi. Turk va eroniy komponentlarning uyg'unlashuvi, mo'g'ul istilosi, Temuriylar davrida yuzaga kelgan siyosiy markazlashuv va uning natijasida shakllangan umumxalq ongining tarkib topishi chuqur tahlil etiladi. O'zbek xalqining shakllanishi uzoq davom etgan murakkab tarixiy jarayon bo'lib, bu jarayon natijasida hozirgi o'zbek xalqi o'zining etnik, madaniy va lingvistik yaxlitligini topgan. Tadqiqotda tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va etnologik tadqiqotlar asosida o'zbek elatining shakllanish bosqichlari ilmiy asoslangan holda bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: o'zbek elati, etnogenez, qadimgi turkiylar, eroniy xalqlar, o'zbek xalqi shakllanishi, tarixiy-etnik jarayonlar, madaniy integratsiya, Temuriylar davri, etnik o'zlashuv, ko'chmanchi madaniyat.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЗБЕКСКОГО НАРОДА И ЕГО ПОСЛЕДУЮЩЕЕ ФОРМИРОВАНИЕ КАК НАРОДА

Аннотация: В данной научной статье рассматривается процесс формирования узбекского народа, его историко-этнические корни и вопросы его непрерывного формирования как народа. Анализируется содержание понятия народа, условия его исторического формирования, этногенез древнего населения, проживавшего в Средней Азии, и их роль в формировании узбекского народа. В статье также рассматривается взаимодействие кочевой и крестьянско-крепостнической культур, интеграция различных этнических групп, а также политические и экономические факторы, сыгравшие важную роль в формировании узбекского народа. Глубоко анализируются гармонизация тюркского и иранского компонентов, монгольское нашествие, политическая централизация, произошедшая в эпоху Тимуридов, и формирование национального сознания, сформировавшегося в результате этого. Формирование узбекского народа представляет собой длительный сложный исторический процесс, в результате которого современный узбекский народ обрел свою этническую, культурную и языковую целостность. В исследовании на основе исторических источников, археологических находок и этнологических исследований научно описываются этапы формирования узбекского народа.

Ключевые слова: узбекский народ, этногенез, древние тюрки, иранские народы, формирование узбекского народа, историко-этнические процессы, культурная интеграция, эпоха Тимуридов, этническая ассимиляция, кочевая культура.

STAGES OF FORMATION OF THE UZBEKISTAN PEOPLE AND ITS CONTINUOUS FORMATION AS A PEOPLE

Abstract: This scientific article covers the process of formation of the Uzbek people, its historical and ethnic roots and the issues of its continuous formation as a people. The content of the concept of a people, the conditions of its historical formation, the ethnogenesis of the ancient population living in Central Asia and their role in the formation of the Uzbek people are analyzed. The article also examines the interaction of nomadic and peasant-serf cultures, the integration of various ethnic groups, as well as political and economic factors that played an important role in the formation of the Uzbek people. The harmonization of the Turkic and Iranian components, the Mongol invasion, the political centralization that occurred during the Timurid era and the formation of the national consciousness that was formed as a result of this are analyzed in depth. The formation of the Uzbek people is a long-term complex historical process, as a result of which the modern Uzbek people have found their ethnic, cultural and linguistic integrity. The study scientifically describes the stages of the formation of the Uzbek people based on historical sources, archaeological finds and ethnological research.

Keywords: Uzbek people, ethnogenesis, ancient Turks, Iranian peoples, formation of the Uzbek people, historical and ethnic processes, cultural integration, Timurid era, ethnic assimilation, nomadic culture.

O'zbek elatining shakllanishi uzoq davom etgan va murakkab tarixiy-etnik jarayon natijasidir. Mazkur jarayonning ildizlari miloddan avvalgi davrlargacha, O'rta Osiyo hududida yashagan qadimgi aholi — skif-saka, massaget, xorazmiy, baqtriya, so'g'diy, parfiya singari eroniy guruhlar faoliyatiga borib taqaladi. O'rta Osiyo geografik jihatdan Markaziy Yevrosiyo chorrahasida joylashgani bois turli davrlarda bu hududga ko'plab etnik guruhlar, ayniqsa, turkiy va eroniy unsurlar kirib kelgan va mahalliy aholi bilan uzviy aralashgan. Milodiy VI-VIII asrlardan

boshlab, mintaqada turkiy qabilalar keng ko'lamda joylashib, avval eroniy tilli bo'lgan xalqlar asta-sekin turkiylashgan. Xususan, G'arbiy Turk xoqonligi, keyinchalik esa Turk xoqonliklari va ularning siyosiy merosxo'rlari O'rta Osiyo etnik manzarasida turkiy unurning ustunlikka chiqishiga sabab bo'ldi. Shu bilan birga, Zarafshon vodiysi, Farg'ona vodiysi, Xorazm va Buxoro vohasida eroniy komponent o'z faoliyatini davom ettirdi va o'zbek xalqining shakllanishida muhim omillardan biri bo'lib qoldi. X-XII asrlarda Karaxoniylar va Qoraxitoylar davrida mintaqada islom dini keng tarqaldi, arab, fors va turkiy tillar o'zaro aloqaga kirishdi. Shu jarayonlarda yangi madaniy birlik shakllana boshladi. XIII asrdagi mo'g'ullar istilosi esa hududiy va etnik tarkibni keskin o'zgartirdi. Mo'g'ul unsurlari ham asta-sekin mahalliy aholi bilan aralashib, ularning tili va madaniyatini o'zlashtirdi. O'zbek elati shakllanishida XV asrda Shayboniyxon boshchiligidagi o'zbek nomi ostida birlashgan turkiy qabilalarning siyosiy harakati alohida o'rin tutadi. Bu davrga kelib, "o'zbek" atamasi aniq bir siyosiy va etnik mazmunga ega bo'lib, turkiy tilida so'zlashuvchi, musulmon, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholiga nisbatan ishlatilgan. Temuriylar davrida yuzaga kelgan siyosiy markazlashuv va madaniy uyg'onish jarayonlari ham o'zbek xalqining shakllanishida muhim rol o'ynadi. XV-XVII asrlarda o'zbek elati tarkibida uch asosiy guruh shakllandi: ko'chmanchi o'zbeklar (Dashti Qipchoqdan kelgan turkiy qabilalar), dehqon-zarbdast o'zbeklar (O'rta Osiyo vohalarida yashagan mahalliy aholining avlodlari) va shahar aholisidan iborat o'zbeklar. Ushbu uchlik sintez asosida o'zbek xalqining zamonaviy etnik, madaniy va lingvistik ko'rinishi shakllandi. Aynan shu bosqichda o'zbek xalqi sifatida uzil-kesil shakllanganlik jarayoni yakunlandi. O'zbek elatining shakllanishi jarayoni faqatgina etnik unsurlar yig'indisidan iborat bo'lib qolmasdan, balki bu jarayon doirasida shakllangan umumiy tarixiy xotira, madaniy qadriyatlar, diniy birlik va ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot bosqichlari ham katta ahamiyatga ega. O'zbekiston hududida tarixan shakllangan madaniyatlar qatlamiga nazar tashlaganda, bu jarayonning ildizlari necha ming yillik tarixga borib taqaladi. Miloddan avvalgi davrlarda O'rta Osiyoning janubiy hududlari

eroniy tilli xalqlar sivilizatsiyasining yuksak markazlaridan biri bo'lib, Xorazm, So'g'd, Baqtriya va Marg'iyona kabi qadimgi madaniyat o'choqlari faoliyat ko'rsatgan. Bu hududlarda sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq tizimlari ancha rivojlangan bo'lib, ular o'zbek xalqining shakllanishidagi sivilizatsion asos bo'lib xizmat qilgan. Milodiy birinchi ming yillikning ikkinchi yarmidan boshlab, O'rta Osiyoda turkiy etnik unsurlarning kiritilishi va asta-sekin kuchayishi kuzatiladi. Ayniqsa, G'arbiy Turk xoqonligi, Turk-shoh davlati va keyinchalik Karluk, O'g'uz, Qipchoq va boshqa turkiy qabilalarning bu hududlarga kirib kelishi o'zbek etnogenezida burilish yasagan. Shuningdek, IX-X asrlarda Somoniylar davrida Fors tilining va fors-islom madaniyatining ta'siri kuchli bo'lsa-da, bu jarayonda turkiy unsurlar ham barqaror o'sishda davom etgan. Aynan mana shu tarixiy davrlarda turkiy va eroniy komponentlarning bir-biriga singishi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy birliklarning shakllanishi boshlangan edi. X-XIII asrlarda Karaxoniylar, Qoraxoniylar va Saljuqiylar hukmronligi davrida turkiy tilli aholining islom madaniyati bilan uyg'unlashuvi kuchaydi. Mahalliy aholi ko'p hollarda ikki tillilikda yashagan, bu esa keyinchalik o'zbek tilining shakllanishida asosiy negiz bo'lib xizmat qilgan. XII-XIII asrlar oralig'ida Xorazmshohlar davlati kuchga to'ldi, bu davrda O'rta Osiyo musulmon sivilizatsiyasining eng ilg'or markazlaridan biri bo'lib, bu siyosiy birlik o'zbek elatining shakllanishi uchun tayanch nuqtasi bo'lib xizmat qilgan. Mo'g'ullar istilosi o'zbek etnogenezida og'ir sinov bo'ldi. Mo'g'ullar dastlabki bosqichlarda turli xalqlarni siqib chiqargan bo'lsa-da, keyinchalik o'zlari ham mahalliy muhitga singib ketdi. Ayniqsa, Chig'atoy ulusi tarkibida o'zbek nomi ostidagi turkiy qabilalar shakllana boshlagan. XIII-XIV asrlarda mahalliy aholi va mo'g'ul unsurlarining o'zaro aralashuvi natijasida yangi ijtimoiy qatlamlar yuzaga chiqdi. Shu davrda "o'zbek" nomi dastlab siyosiy-ijtimoiy atama sifatida shakllanib, keyinchalik etnik tushunchaga aylana bordi. XV asrda Shayboniyxon davrida "o'zbek" atamasi ostida birlashgan turkiy qabilalar Movarounnahrda kirib kelganida bu jarayon yanada kuchaydi. Shayboniylar tomonidan olib borilgan siyosiy markazlashuv, ko'chmanchi qabilalarning vo'ha dehqonchilik madaniyati

bilan integratsiyasi, shahar madaniyatining yuksalishi o'zbek xalqining shakllanish jarayonini yakuniga yetkazdi. Bu jarayonda Temuriylar davrining siyosiy va madaniy merosi ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, til birligi, diniy birlik va umumiy tarixiy xotiraning shakllanishida asosiy rol o'ynadi. XV-XVII asrlarda o'zbek xalqi shakllanishining nihoyaviy bosqichi kuzatiladi. Ayniqsa, bu davrda uch asosiy tarkibiy qatlam yuzaga chiqdi: ko'chmanchi o'zbeklar (asosan Dashti Qipchoqdan kelgan qabilalar), dehqon va hunarmand o'zbeklar (mahalliy aholi avlodlari), va shahar o'zbeklari (eski shahar aholisi va yangi kelganlar aralashuvi natijasida shakllangan qatlam). Ushbu sintez natijasida O'rta Osiyo hududida o'zining umumiy tili, madaniyati, mentaliteti va tarixiy xotirasiga ega o'zbek xalqi shakllandi. Bu jarayonda til masalasi alohida e'tiborga loyiq. O'zbek tilining shakllanishida turkiy til asos bo'lib xizmat qilgan bo'lsa-da, uning tarkibida fors, arab va mo'g'ul tillaridan kirib kelgan so'zlar ham keng uchraydi. Shuningdek, mintaqaning ijtimoiy-siyosiy hayotida arab va fors tillari uzoq vaqt davomida rasmiy va adabiy til sifatida saqlanib kelgani natijasida o'zbek tilining adabiy shakllanishi bir necha bosqichlarda yuzaga kelgan. Madaniy jihatdan esa o'zbek xalqining shakllanishida islom dini asosiy birlashtiruvchi omil bo'ldi. Islom dini nafaqat diniy birlikni, balki umumiy madaniy qadriyatlarni, adabiyot, san'at va me'morchilikda umumiylikni shakllantirdi. Aynan shu jihatlari orqali o'zbek elati o'zining xalq sifatidagi uzil-kesil shakllanishini tamomladi. Natijada, bugungi o'zbek xalqi qadimiy eroniy va turkiy ildizlarning, shuningdek, arab, fors va mo'g'ul unsurlarining uyg'unlashuvi natijasida vujudga kelgan etnik birlikdir. Tarixiy omillar, siyosiy jarayonlar va madaniy aloqalar o'zbek elatining shakllanishida asosiy o'rin egallagan bo'lib, bu jarayonning o'ziga xosligi va murakkabligi o'zbek xalqining zamonaviy milliy ongida o'z aksini topgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbek elatining shakllanishi va uning xalq sifatida uzil-kesil shakllanishi mavzusi O'zbekistonning tarixiy, madaniy va etnik

rivojlanish jarayonlarini yoritishga qaratilgan. O'zbek elatining shakllanish bosqichlari asosan uzoq tarixiy davrlar davomida turli xalqlarning birlashishi, ko'plab madaniy ta'sirlar, va iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlarning natijasi sifatida kuzatiladi. O'zbek elatining shakllanish jarayoni juda murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, o'zbek xalqining etnik, madaniy va til jihatidan o'ziga xosligi aniq ifodalanadi. Bu jarayon milliy mustaqillikni qo'lga kiritish bilan yakunlanib, o'zbek xalqining tamadduniy merosi va milliy ongining shakllanishiga asos bo'lgan. Xalq sifatida uzil-kesil shakllanishi, shubhasiz, O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida qaror topishi bilan yanada kuchaydi. Bu jarayon xalqning o'zini tanib olish, tarixiy va madaniy merosga bo'lgan hurmat, hamda kelajakda yanada rivojlanish uchun asos yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bartold V.V. "Turkiston tarixi". Toshkent: "Sharq", 1997.
2. Qayumov A. "O'zbek xalqining etnogenezi". Toshkent: Fan, 1989.
3. Karimov I.A. "O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat". Toshkent: O'zbekiston, 1992.
4. Yakubovskiy A.Yu. "O'zbekiston tarixi haqida ocherklar". Toshkent: Fan, 1965.
5. G'afurov B.G. "Tojiklar tarixi". Dushanbe: Irfon, 1989.
6. Tolstov S.P. "Qadimgi Xorazm". Toshkent: Fan, 1948.
7. Doniyorov A. "O'zbeklar etnogenezi va shakllanishi". Toshkent: Akademnashr, 2010.
8. Sagdullaev A. "O'zbekistonning qadimgi aholisi va madaniyati". Toshkent: Fan, 1986.
9. Berdimuhammedov G. "O'rta Osiyo xalqlari tarixi". Ashxobod, 1990.
10. Sultonova M. "O'zbek xalqining shakllanish jarayoni". Toshkent: Istiqlol, 2002.